

Jemelka, Petr

Místo pro českou filosofii v globalizujícím se světě

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická. 2007, vol. 56, iss. B54, pp. [103]-108

ISBN 978-80-210-4384-8

ISSN 0231-7664

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/106756>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PETR JEMELKA

MÍSTO PRO ČESKOU FILOSOFII V GLOBALIZUJÍCÍM SE SVĚTĚ

'Hors-d'œuvre (aneb Einsteinovy ponožky)

Řekne-li se *česká filosofie*, obvykle se tím myslí především její reprezentanti. A tu zkusme položit v libovolné konstelaci přítomného publika právě takto směřovanou otázku. Předem se dá odhadnout (bez ohledu na konkrétní sestavu dotazovaných), jaká bude odpověď: Masaryk, Havel, možná Komenský a Patočka. A teprve po dalším zamýšlení a jen velmi nesměle přibude možná i někdo další – to už ovšem tentokrát na složení publika záviset bude.¹

Podstatně složitější situace však nastane, pokud se zeptáme, proč (na základě čeho) o Patočkovi, Havlovi etc. jako o filosofech můžeme hovořit. Tu pravděpodobně nastane rozpačité ticho a krčení rameny s opatrnou odpovědí, že tak jsme se to přece učili nebo že se to tak říká. Jenže – o Němcové, Nerudovi, Máchovi nebo Jiráskovi jsme se sice také učili – tentokrát jako o spisovatelích. Po menším váhání by zřejmě každý (mimo zásadních rebelů či nevzdělavatelých nebožáků) dokázal svoji odpověď doplnit i o jakousi alespoň fragmentární a rozhodně ne vždy radostnou osobní zkušenost s jejich texty (buť třeba zprostředkovanou filmově). Na podobnou zkušenost však v případě filosofů vsadit určitě nelze.² Útěchou může být sice to, že stejně by na tom byl Platon nebo Kant (o Wittgensteinovi ani nemluvě), ale to v nás spíše ještě posílí skepsi, týkající se reálného (resp. uznávaného) společenského významu této disciplíny.

Moralizátor by si povzdechl nad ubohou úrovní doby a vzdělanosti, realista by se odvolal na fakt, že ve stejné pozici je už notný čas v podstatě jakákoliv teorie (a to opět nejen ta domácí) – z vědců by si publikum asi dokázalo vzpomenout nejprve jen na Einsteina.³ Tu jde ovšem o srovnání nesrovnatelného, neboť

¹ Bude-li publikum příznivě naladěno, přidá možná Wericha nebo Cimrmana.

² Přitom ono naše tázání nic víc než reprezentační odpověď nečekalo, zatím jsme jím nemysleli značně obtížnou a problematickou otázku – co znamená být českým filosofem?

³ A tu by přišla na přetřes ne tak fyzika, ale spíše anekdoticky tradovaná otázka jeho ponožek (resp. jejich absence).

v případě vědy je i bez znalosti konkrétní podoby témat či reprezentantů její společenský význam přece jen víceméně uznáván a akceptován alespoň v případě některých oborů. Filosofie je na tom však zřejmě bídně – ta velká (světová) i ta domácí.

Smrt filosofie a naše nynější krize

Nad touto situací nemá smysl ronit slzy nebo moralizovat a odkazovat na pochybnou (školsky tradovanou) důstojnost. Je to prostě reálný stav, který ostatně již nějaký čas trvá. Sami filosofové si to uvědomují a s větší či menší lítostí či naopak ironií hovoří o konci či smrti svého oboru.⁴

Není naším úkolem zkoumat tu podoby či příčiny této situace, kterou můžeme považovat za vyústění *paradoxu filosofie*.⁵ A pohoršovat se? To raději přenecháme jiným – obvykle těm, kdo jsou spjati s onou tradiční školskou (v tom nejhorsím smyslu) verzí filosofie. Naše úvahy necht' směřují snad alespoň trochu více pozitivním směrem.

Onen zmíněný *paradox filosofie* lze chápat jako projev krize tohoto oboru. Toto banální tvrzení neznamena nic víc a nic méně, než že daná oblast teorie podléhá korozi či destrukci v konfrontaci s realitou naší současnosti, ne tedy pouze vnitřnímu rozkladu kvůli vlastní vyčerpanosti.⁶ Přitom ovšem i sama tato naše současnost může být s úspěchem označena za *krizovou* – postačí k tomu neúplná výčtová definice (krize kultury, hodnot, Evropy, morálky, civilizace, prostředí

⁴ Zrušení ideologicky projektující filosofie jejím uskutečněním bylo např. součástí původní koncepce marxismu; „rozpuštění“ filosofie ve speciálních oborech (čili historický protipohyb) zase navrhoval jako lék na spekulativnost pozitivismus. Doby nám bližší pak konec filosofie spojují s její vyčerpaností a především s neudržitelností arbitrární ambice. J. Patočka kdysi napsal, že „filosofie byla by však u konce jen tenkrát, kdyby vnitřně dospěla k tomu, že nemůže dále, že její úkol je skončen, poněvadž vyplněn“. (J. Patočka: *Filosofie v dnešní situaci*, *Kritický měsíčník* 2, 1939, s. 47.) Proto byl přesvědčen, že filosofie je jen v „exilu“ a zase se „vrátí na staré místo ... jakmile se poměry ustálí...“ (*tamtéž*). Dnes je ovšem představa návratu na „staré místo“ pro filosofii z více důvodů nepřijatelná – mj. i proto, nač Patočka evidentně nepomyslel – že totiž sama pocítí, že na původní vytyčený úkol nestačí (resp. zpochybní právě tento úkol a jeho formulaci).

⁵ Tímto paradoxem myslíme to, že filosofie byla postupně (nejprve pod vnějším, posléze i pod vnitřním kritickým tlakem) nucena vynakládat stále větší úsilí na pouhé zdůvodnění (obhájení) své vlastní existence. Tuto situaci lze paradoxem nazvat proto, že něco podobného se zřejmě nepříhodilo ani tak navýsost abstraktní a současně všeobecně neoblíbené disciplíně, jakou je matematika. Byť matematika procházela (či snad ještě prochází) vnitřní krizí, její význam a praktická využitelnost nejsou víceméně nikým zpochybněny.

⁶ Tu jsme nenápadně vsunuli jistý evolucionistický aspekt, který upozorňuje, že potenciál prosperity a další perspektivní existence je testován vnějšími podmínkami a teprve tak se může projevit; o vyčerpanosti nebo naopak zdatnosti tedy nemá mimo tento kontext podmínek smysl hovořit. Zdá se, že tento postřeh (týkající se evoluce pozemského života) lze jako analogii využít i v případě úvah o vývoji v oblasti teorií.

atd.). Tu je možným shrnujícím výrazem takového a priori negativně pojímaného pohledu na svět naší současnosti slovo *globalizace*.

Jenže – opět tu jsme u určitého moralizátorství, které zapomíná, že diskurs nad takto koncipovaným tématem nikdy nebude výměnou pravd a nepravd, názorů „správných“ a „chybných“, ale vždy půjde jen o *tržnici stanovisek*.⁷

V důsledcích to znamená, že i zavilý odpůrce globalizace se při realizaci svého protestu či aktivního odporu na výhodách globalizace podílí (a tedy se s ní chtě nechtě částečně ztotožňuje – ostatně jako my všichni, kdo nyní máme při sobě mobilní telefon, platební kartu či papírový kapesník). Poněkud horší je to s *apologety* globalizace. Ti sice prožívají (zažívají) její negativní dopady na vlastní kůži (opět jako my všichni), ovšem poněkud krypto-masochisticky si i v tomto stavu libují a považují ho vpsledku za potvrzení vlastního pozitivního názoru. Někdy je to komická verbální gymnastika (ve stylu „čím hůř, tím líp“), někdy doslova ideologické salto mortale („jsem profesor a všemu rozumím“), někdy ovšem zcela ryzí perverze („humanitární bombardování“).

Vrátíme-li se k původnímu směřování našich úvah, pak vyjděme z poněkud obnošeného (či snad historickou zkušeností zprofanovaného) požadavku *pozitivního myšlení* (zde ve stylu *historického optimismu* a *konstruktivní kritiky*).⁸

Konkrétně tím v této chvíli myslíme, že *krize není katastrofa*. Nebo řečeno jinak, krize je (v obecné formuli) takový moment vývoje, kdy se vyhrocují dosud latentní problémy do evidovatelné (a tedy alespoň potenciálně řešitelné) podoby.

Krize je tedy nejen okamžikem prozření směrem k obavám. Každá krize by měla být především chápána jako *příležitost* (byť možná ta poslední). Jsme-li tedy nyní s to formulovat např. tezi o současnosti jako éře globální krize prostředí, znamená to také, že si čím dál více a čím dále konkrétněji uvědomujeme rizika dosud skrytá. Současně takto projevujeme i zájem o přijetí odpovědnosti za tato rizika a tedy i zájem o jejich řešení.

*

Uvedený globalizačně krizový motiv můžeme nyní poměrně elegantně a nenásilně propojit i se zmíněnou krizí filosofie. V sevěné formulaci to lze vyjádřit tak, že kvalitativně zřejmě zcela nová zkušenost globalizace (včetně jejich problematických či krizových stránek) se může stát solidním východiskem pro hledání odpovědi na dotazování po smyslu a významu další existence filosofie. Že zkrátka jde právě o ono tak zoufale hledané nosné téma, na němž může tento obor prokázat svoji potenci, cenu, význam a roli v hledání, nalézání, formulaci i realizaci řešení oné vypjaté civilizační existenční situace.

Radikálněji by se to dalo vyjádřit i tak, že zřejmě právě téma globality naší nynější krize (konkretizované a koncentrované např. do problému *prostředí*) je možná to jediné důležité a smysluplné téma, které filosofii (a také etice) zbývá,

⁷ Ostatně v uvedeném textu Patočka označuje filosofii za „vědu stanovisek“ (J. Patočka: *Filosofie v dnešní situaci*, s. 47).

⁸ Okořeníme-li si totiž skeptický realismus trochou historického optimismu a novým typem pohledu na odpovědnost (viz Jonasova etická koncepce), získáme zcela konkrétní argument, proč se (řečeno poněkud brutálně ironicky) ani v éře zuřící globální krize neoběsit.

aby osvědčily svůj nárok na další pokračování. Jen si tato situace a její novost a neopakovatelnost zřejmě vyžádají radikálnější transformaci představ oněch zmíněných oborů o sobě samých. Myslíme tím, že původní (tradiční, dosud více či méně přetrvávající) arbitrární či návodná ambice (= říkat nám, co máme dělat) by mohla být vystřídána značně skromnější podobou, která filosofii přisuzuje úkol především pokoušet se o pokud možno jasné a srozumitelné vysvětlování situace veřejnosti.⁹ To ovšem nic nemění na požadavku koncepce filosofie jako oboru především kritického.

Etika by zase zřejmě měla daleko více reflektovat reálnou morálku a její společenské kontexty, ne tak se pokoušet (jako dost často tradičně činí) o formulace toho, co „má být.“ V posledku jsou to totiž utopie.

Small is beautiful

Je zřejmé, že jsme zabloudili značně daleko od vstupního exposé. Vraťme se nyní proto k otázce postavení, prestiže a hodnoty domácí filosofické tvorby.

Především bychom tu měli předeslat, že nepochybujeme o tom, že vůbec česká filosofie v autentické a sdostatek kvalitní podobě existuje. Tento svého druhu axiom ponecháme ke zvážení a nebudeme se zde pokoušet o doplňující zargumentování.¹⁰ Jen bychom možná při dotazování po představitelích uváděli poněkud jiný než výše uvedený vzorek.¹¹

Ona „českosť“ autorů pro náš hodnotící postoj ovšem také není rozhodující;¹² filosofie je myšlení sice národně použitelné (či zneužitelné), zásadně a principiálně však tuto mez překračující.¹³

Naše úvaha o smyslu české filosofie je vedena tedy tím, že i v případě naší tradice a naší kultury má filosofie (nejen česká co do svého původu)¹⁴ své nezapustitelné místo. A právě v kontextech globalizujícího se a multikulturně struk-

⁹ Specializované vědní disciplíny to už kvůli výlučnosti a specifičnosti své terminologie nedokážou. Jejich zcela konkrétně faktograficky podložená varování tak zůstávají většinou nesrozumitelná a tudíž nemohou dost dobře v pravý čas vstoupit do reálného života (včetně života politického – při rozhodování informovaných voličů).

¹⁰ Koneckonců se můžeme odvolat i na to, že při důsledné pochybnosti o dané věci bychom museli zapochybovat i o smyslu tohoto textu.

¹¹ I tuto záležitost tu ponecháme bez dalšího rozvedení – snad jen s tím, že pouhou kvaziintelektuálskou psavostí lidí žánrově problematicky zařaditelných za vklad do filosofické tvorby spíše nepovažujeme.

¹² Tu stačí připomenout třeba postavu B. Bolzana.

¹³ Velmi výstižnou charakteristiku těchto aspektů v případě vývoje na Slovensku podává např. V. Bilasová ve studii *Morálka minulosti alebo minulost' morálky*, in V. Gluchman a kol.: *Morálka minulosti z pohľadu súčasnosti. Slovensko v európskom a svetovom kontexte konca 19. storočia a prvej polovice 20. storočia*, Prešov 2006, s. 19–29.

¹⁴ Viz např. J. Gabriel (ed.): *Slovník českých filozofů*, Brno: Masarykova univerzita 1998.

turovaného¹⁵ světa naší přítomnosti získává obrat pozornosti k této naší „malé“, „domácí“ české filosofické tvorbě nový význam.

Myslíme jím to, že východiskem pro uznání ceny, významu a práva na existenci, zdrojem ocenění (nikoliv odsouzení) odlišnosti jiných kultur je i pochopení a docenění kultury vlastní. A to včetně diferencí v ní obsažených. Porozumět jiným a akceptovat (nikoliv pouze tolerovat) jiné je snažší, porozumíme-li sami sobě nebo se o to alespoň pokusíme.

Naše filosofické téma tu tedy znamená, že průnik k lepšímu vnímání, chápání a cítění důvodů konkrétní podoby domácí filosofické tvorby je nejen cestou k odpovídání na „českou otázku“, ale i východiskem formulace „ideálů humanitních“ a „otázky sociální“.¹⁶

Můžeme však formulovat i poněkud skromnější či zúžený – pedagogicky motivovaný – postoj k české filosofii. Zdá se, že zkoumání a kritické hodnocení dějin domácí filosofické tradice je velmi užitečnou částí studia filosofické tradice jako takové. Hlubší průnik do dobově konkrétní různorodosti názorů, směrů, škol či polemik může poskytnout nové podnětné impulsy pro celek studia dějin filosofického myšlení. Především však tento vhled umožní lépe porozumět širším dějinným kontextům v jejich daleko konkrétnější podobě. I to je způsob či cesta lepšího ocenění vlastní kultury a jejích dějin. Mimoto je zřejmé, že ona „národní“ dimenze dějin filosofie může poskytovat i výrazné mezi a nadnárodní přesahy.¹⁷ Je to tedy zřejmě jedna z cest, jak lépe porozumět pozici a roli domácí kultury ve světovém dění – a to v historickém i aktuálním kontextu.

Stručně řečeno – skrze zkoumání a studium domácí filosofické tradice zřejmě lépe pronikneme nejen do české kulturní historie, ale i k dějinám kultury jako takové a potažmo i k oněm „velkým“ dějinám filosofie. A pravděpodobně i k naší nejednoznačné a jako krize označované přítomnosti.

Klasikové a ti druzí

Na závěr tu učiníme ještě jednu tematicko-metodologickou poznámku. Při konkrétní realizaci tohoto obratu pozornosti k české filosofické tradici lze s úspěchem doporučit odvrát od tradic již příliš zprofanovaných témat (Masaryk, Patočka, národní obrození atp.). Do jisté míry daleko podnětnější totiž může být zkoumání v ne tolik probádaných oblastech – směřování pozornosti k méně známým či zcela zapomenutým autorům. Tento výzkum totiž může přinést i značně překvapivá odhalení.¹⁸ Toto je prototyp historiografické práce, která má skutečný badatelský

¹⁵ Hle – vedle sebe tu stojí negativní i pozitivní moment pohybu současnosti.

¹⁶ Ke všem třem se současně velmi intenzivně pojí i celek otázek environmentálních.

¹⁷ Zde již postačí odkaz na vpravdě intimní podobu vztahu české a slovenské kultury.

¹⁸ Kdo mimo okruh zasvěcených např. dnes ví, že v první třetině minulého století byla vytvořena velmi rozsáhlá, komplexně pojatá a pro naše prostředí svými zdroji značně netypická a exotická utopie – vize ideálního státu s výraznými totalitními charakteristikami? Nebo kdo

i kulturotvorný význam. I naše „malé české“ dějiny filosofie totiž představují obsažnou a dosud značně neprobádanou oblast na mapě světového kulturního dědictví.

zná dílo autorky, kterou by dnešní terminologie zařadila k ekofeministkám? A tak můžeme pokračovat.